

In Memoriam

EUROPOS DVASIOS ŽEMĖLAPIO BRAIŽYTOJAS

Kauno Vytauto Didžiojo universiteto menėje žvelgdamas į baltuose žieduose skęstančią baltą urną su Profesoriaus Leonido Donskio pelenais mažiau, kad iškilų asmenybių atėjimo į šį pasaulį ir išėjimo iš jo datos neretai būna didžiai prasmingos. Tą nelemtą 2016-ųjų rugsėjo 21-ąją dieną, tą juodąjį trečiadienį, kai nustojo plakti visų mylimo ir gerbiamo Filosofo širdis, šalis rengėsi minėti Lietuvos žydų genocido, vadinamo holokaustu – deginamąją auką, 75-ąsias metines. Graikiškas žodis *holokauston* nusako tokią auką, kuri atnašaujant yra sudeginama visiškai, iki pat pelenų, ir šis žodis labai tinka žydų tautos, kuri, nacių sumanymu, privalėjo būti sunaikinta, tragedijai įvardyti. Leonidas Donskis, tikras Lietuvos sūnus ir savosios Tėvynės patriotas, o kartu garbingos Lietuvos žydų bendruomenės narys, genocido dienos minėjimo išvakarėse, sakytume, prisijungė prie savosios tautos, tapdamas jos likimo dalininku ir suberdamas savąją saują pelenų ant holokausto aukuro – tartum prijungdamas tai, kas liko iš jo žemiškųjų palaikų, prie nužudytų, nukankintų ir pelenais paverstų savo etninių brolių ir seserų.

Tiesa, skirtingai nei žydų genocido aukos, Leonidas nebuvo paaukotas prieš jo valią – jis savo valia sudegė savojo negailestingai intensyvaus gyvenimo ugnyje, visą save – be liekanos – atidavęs Lietuvai, Europai ir pasauliui. Mes, lietuviai, turime dėkoti Apvaizdai, prieš 75 metus nuo žiaurios sunaikinimo

1962 08 13–2016 09 21

apsaugojusiai Profesoriaus giminę, jo senelius ir tėvus, ir leidusiai gimti šiam tauriam žmogui, tikram dvasios šviesuliui, kad jis didžiais savo darbais, svariais žodžiais, kilniais dvasios gestais, pačiu savo buvimu tarp Lietuvos žmonių prisidėtų prie Tėvynės veido šviesėjimo. Deja, žiaurus likimas, tartum prisiminęs kadaise atidėtą skolą, negailestingu mostu, simboliškai pakartojančiu holokausto auką, prijungė Leonidą prie jo protėvių. Tačiau viltinga tai, kad jis, visą save, visą savo gyvenimą – lyg deginamąją auką – paaukojęs mums, gyviesiems, ne šiaip perdegė ir sudegė nepalikdamas pėdsako, o savo valia ir, privalome viltis, didžiai prasmingai – susidegino kaip feniksas, nuolat atgimstantis iš savo pelenų. Šią fenikso prigimtį, kuria apdovanotas Leonidas Donskis, netrukus po jo mirties akivaizdžiai paliudijo neregėtas šios didžios netekties atgarsis, neįtikėtina – tiesiog rekordiškai – gausus nekrologų

skaičius, nepaprastai šilti daugybės draugų, bičiulių ir visų, kurie nors kartą gyvenime buvo asmeniškai sutikę Profesorių ar tiesiog girdėję išmintingą bei tiesų jo žodį, atsiminimai, kuriais dalijamasi iki šiol.

Kultūros žmonės, savo gyvenimo liepsną įžiebę taip ryškiai, kaip Leonidas Donskis, ir šioje liepsnoje – pasiaukojimo mums, gyviesiems, ugnyje – visiškai sudegdami iki balto peleno, tampa iš tiesų nemirtingi. Lietuvos, Europos ir pasaulio kultūroje bei moksle Profesoriaus palikto pėdsako ryškumą ir neištrinamumą liudija kelios dešimtys knygų, išverstų į daugelį pasaulio kalbų, keli šimtai mokslo ir publicistikos straipsnių, išpūdingas masyvas filmuotos ir kitokios vaizdinės medžiagos, kuria įamžintas gyvas filosofo žodis bei rimtas, rūpestingas, jautriai atidus ir pašnekovui dėmesingas jo žvilgsnis.

Taip – būtent Leonido žvilgsnis, kurio niekada nepamirš nė vienas, kuris kada nors buvo jo palytėtas. Kaip skyrėsi šis žvilgsnis nuo tų ciniškų, savimi patenkintų, infantilių, postmoderniai ironiškų ar gižios visažinio grimasos iškreiptų žvilgsnių! Iš daugelio fotografijų Leonidas į mus žvelgia kiek liūdnai, lyg būtų nuolat susikrimtęs – ne dėl savęs, o dėl kitų, bet šis, sakytume, visą pasaulio skausmą ant savo pečių užsikrovusio žmogaus žvilgsnis visada regisi mielas ir niekada neatrodo prislegiantis. Leonidas tiek daug pasiekė gyvenime ne tik dėl išskirtinio savo talento ir fenomenalaus darbštumo, bet ir – ko gero, net labiausiai – dėl kompromisų nepripažįstančio etinio angažavimosi, dėl nepaprasto jautrumo kitiems, ypač silpniesiems, dėl nesužadinto rūpesčio kitais. Kiekvienas, kuris kada nors yra kalbėjęsis su Profesoriumi akis į akį, niekada nepamirš pačiame Leonido žvilgsnyje atsispindėdavusio nuoširdaus rūpesčio pašnekovu – nesvarbu, ar jis būtų senas draugas, studentas ar apskritai pirmąkart sutiktasis.

Šis žmogus, kuris turėjo tiek sumanymų, tiek suplanuotų darbų ir tiek pareigų, žmogus, kuris buvo visų laukiamas ir visur kviečiamas, viešasis intelektualas, kurio asmenį bei laiką visi baudėsi išsidalyti, – regis, jis turėjo būti pavargęs nuo gerbėjų ir įkyruolių, juo labiau nuo pavyduolių ir nekenčėjų, niekam neprieinamas ir nenorintis su niekuo dalytis savo brangiu laiku – nuolat užsisklendęs savyje ir paskendęs savo mintyse. Tačiau taip nebuvo – ir tai atrodė fenomenalu visiems pažinojusiems Leonidą: šis žmogus, tartum iš tauriausio metalo nukaltas indas, buvo sklidinąs ne savęs, o kitų, prisipildęs ne savų, o svetimų vargų bei rūpesčių. Galbūt dėl to jis ir tapo toks didis – juk būtent šia savybe didieji ir skiriasi nuo paprastų mirtingųjų. Turės praeiti šiek tiek laiko, kol tinkamai suvoksime tikrąjį jo asmenybės mastą ir nuopelnus. Vis dėlto jau dabar norėčiau keliais štrichais apibūdinti tuos Leonido pasiekimų aspektus, kurie man daro didžiausią įspūdį.

Man visada imponavo Profesoriaus atkaklumas, iniciatyvumas, naujų idėjų kurstomas nenustygimas vietoje, keliavimas po svečias šalis ne iš dyko smalsumo, o ieškant svetur dvasinių savosios Tėvynės ženklų bei pėdsakų – galbūt net naujosios dvasinės Tėvynės, kuri iškiltų kaip idealus jau egzistuojančios realios geografinės Tėvynės provaizdis, leidžiantis įsivaizduoti esamos visuomeninės būklės alternatyvas ir tauresnę savosios šalies ateitį. Ne, tai nebuvo amžinos ir aklos savo Tėvynę praradusio archetipinio žydo klajonės ar nomadinės niekam neįsipariegojančio postmodernaus intelektualo viešnagės. Nors ir ne kartą kritikavęs Lietuvą dėl kultūrinio jos uždaramo bei provincialumo, nors ir ne sykį gimtinėje savųjų „pavartytas“ iš tos vietos, kurioje, regis, jau buvo neblogai įsikūręs, Leonidas niekada neįjautė saviesiems nei nuoskaudos, nei pagiežos. Jo pa-

ties žodžiais tariant, jis gyveno, dirbo, mąstė ir kalbėjo be pykčio. Jis puikiai išmanė, ką verta atminti, o ką – užmiršti. Vykdamas į svečias šalis jis visada savo širdyje veždavosi vienokią ar kitokią dvasinę Tėvynės dalį – tai, ką pavadinčiau simboline Lietuvos žemės sauja. Tokia pat Lietuvos žemės sauja dabar virto ir baltojoje urnoje besiilsintys žemiškųjų jo palaikų pelenai.

Profesoriumi – europinio lygio intelektualui ir dvasios aristokratui – būdingas kompromisų nepripažįstančios dvasios laisvės siekis bei jokių miesčionis varžančių ribų nepaisymas paradoksaliai derėjo su jo filotopiniu prieraišumu tam tikroms numylėtoms tiek gimtosios Lietuvos, tiek visos Europos vietoms. Jis tikėjo ir pačia Europos idėja, ir Europos, kaip laisvės bei humanizmo vertybėmis grįsto dvasios kontinento, ateitimi. Tarp kitų Rytų ir Vidurio Europos – taip pat ir Lietuvos – intelektualų Leonidas ryškiai skyrėsi savuoju atsparumu euroskeptinėms nuotaikoms, jo kultūrinis ir vertybinis akiratis visada buvo gerokai platesnis nei daugelio jo kolegų, kurie, nepaisant profesinių pasiekimų, ir šiandien nesiliauja stebinti savo provincialiai egocentrišku vištakumu. Gausiose savo knygose aiškindamas skirtumus tarp vadinamosios Didžiosios ir Mažosios Europos, Leonidas visada siekė atpažinti visą Europą vienijančių dvasios patirčių izotopijas. Viena vertus, pripažindamas, kad vienos Europos vietos ar šalys (antai Olandija) jam mielesnės ir dvasiškai artimesnės nei kitos, Profesorius net pačiuose skirtingiausiuose senojo žemyno kraštuose siekdavo aptikti visai Europai bendrų egzistencinių patirčių pėdsakus, kurie, jei būtų tinkamai filosofškai apmąstyti ir konsoliduoti į bendros europinės patirties pamatą, ateityje pajėgtų tapti Europos dvasinės vienybės garantu, gerokai tvaresniu už dabar Europos šalis vienijančius bendrus ekonominius ir geopolitinius

interesus. Skirtingose senojo žemyno šalyse, neretai turinčiose visiškai skirtingą istorinę patirtį bei atmintį, net visiškai skirtingu mentalitetu pasižyminčiuose Europos kraštuose, Leonidas Donskis ieškojo asmenybių, kurias jis jautriai vadindavo sielos broliais ir seserimis: antai unikaliai originalų portugalų poetą, publicistą ir filosofą Fernando Pessoa jis įvardijo kaip Arvydo Šliogerio sielos brolių.

Dvasinių ir egzistencinių Europos izotopijų žemėlapių Profesorius suvokė kaip nematomą visai Europai bendrų patirčių ir vertybinių nuostatų tinklą, leisiantį naujoms intelektualų kartoms kurti ateities Europą kaip gyvastingos vilties bei kilnių humaniškos dvasios aspiracijų žemyną, užuot – kaip neretai daro kai kurie Rytų ir Vidurio Europos kraštų mąstytojai – apraudant ją kaip nukaršusį, į savąjį saulėlydį riedantį kontinentą ar net piktdžiugiškai mėgaujantis tokia tariama jos lemtimi. Leonidą Donskį visų pirma įvardyčiau kaip įkvėptą, vizionierišką, pranašišškai bylojantį Europos dvasios žemėlapiu braižytoją. Būtent todėl esu įsitikinęs, jog tragiškai ankstyva jo netektis yra labai didelis – iš esmės nepataisomas – moralinis bei intelektualinis nuostolis ne tik Lietuvai, bet ir visai Europai. Juk būtent dabar, kai Europa, svarstydama, kaip galėtų atsilaukyti globalių iššūkių akivaizdoje, pagaliau pradeda pripažinti, kad neturi teisės tenkintis vien ekonominės gerovės pasiekimais, užmigdama ant šių laurų, o privalo naujai apmąstyti savo, kaip dvasinės teritorijos, riboženklius, tampa visiškai akivaizdu, jog tokie Europos ateitimi tikintys mąstytojai kaip Leonidas Donskis ateityje ir privalės tapti naujosios Europos architektais, jos naujosios tapatybės įvardytojais, steigėjais ir dvasinės teritorijos kartografais. Nors tarp tų, kurie ateityje mąstys apie būsimosios Europos – veikiau dvasinių nei ekonominių orientyrų vienijamo žemyno – ateitį, Profesoriaus jau nebebus,

vis dėlto nuoširdžiai tikiu, kad tarp šių naujosios Europos architektų bei kartografo bus įvardytas ir Leonidas Donskis.

Profesoriaus intelektualinės savybės – minties guvumas, fenomenali atmintis, neįtikėtinos asociatyvaus mąstymo galios, jau nekalbant apie erudiciją, akiračio platumą, tolerantiškumą kitokiam požiūriui, visada žavėjo kolegas – bendraminčius, bendražygius ir ypač studentus, o priešams, kurių Leonidas tikrai turėjo, nors ir nedaug, kėlė juodą pavydą. Jis buvo tikra renesansinė asmenybė – fotografijos, kuriose Profesorius įamžintas grojantis gitara ar fortepijonu, man primena Renesanso ir Baroko epochų paveikslus, kuriuose iškilūs tų istorinių laikotarpių asmenys vaizduojami apsupti muzikos instrumentų, grojantys liutnia ar klavesinu. Puikus didžiųjų olandų tapybos meistrų kūrybos išmanymas liudijo neformalų Leonido domėjimąsi ne tik muzika, bet ir tapyba – tiesą sakant, visais laisvaisiais menais.

Konceptualiojoje plotmėje ši domėjimąsi atitiko labai principinga ir narsi – lyg tikro dvasios liūto – kova už realią humanitarinių mokslų, netarnaujančių biurokratizuotam, su valstybe suaugusiam verslui ir jį aptarnaujančių mokslo vadybininkų kastai, laisvę, taip pat klasikinio europinio universiteto, susiformavusio dar Viduramžiais, besikuriant pačiai krikščioniškajai Europai, modelio išlaikymą. Otto von Bismarcko laikų kultūros kovoms prilygstančiose mūsų dienų intelektualinėse kautynėse už klasikinio autonomiško universiteto ir dvasiškai laisvos, nenususintos humanitarikos išsaugojimą Leonido balsas buvo aiškiai girdimas – į jį būdavo įsiklausoma labiau nei į bet kurio kito Lietuvos intelektualo balsą. Dabar, kai virš lietuviškosios humanitarikos pakibęs Damoklo kardas tapo dvigubai sunkesnis – ir kai jis jau kabo ant dvigubai plonesnio siūlo, Leonido balso šalies humanitarų bendruomenė

labai pasiges, nes kóvos už laisvųjų menų bei orios, nepriklausomos asmenybės išsaugojimą iš tiesų laukia kruvinos. Per ateinančius keletą metų išvydę ir savo kailiu patyrę, ką reiškia su tikru valdininkišku užmoju atlikta humanitarinių mokslų decimacija, mes suvoksime, kokio visus mus saugojusio dvasios milžino, stovėjusio laisvųjų menų bei mokslų, pagaliau ir kiekvienos laisvos, maštančios, sąmoningos asmenybės sargyboje, mes netekome.

Net ir pačią filosofiją Profesorius suvokė kiek kitaip nei dauguma ne tokių iškilų jo kolegų. Nors pats savęs beveik niekada nevadino profesionaliu filosofu, o veikiau idėjų istoriku ar tiesiog kultūros istoriku, Leonidas Donskis, kaip ir Arvydas Šliogeris, kurį Profesorius vadino savo Mokytoju, lietuviškąją filosofiją iš siauros, vien profesionalams įdomios akademinės disciplinos pavertė svarbiu nacionalinės kultūros reiškiniu. Dar visai neseniai, prieš rugsėjo 21-ąją, Lietuvos filosofijos padangėje buvo ryškiai matomi du fenomenai – Arvydas Šliogeris ir Leonidas Donskis. Dabar liko tik Arvydas Šliogeris. Abu šie fenomenai unikalūs savaip: Arvydas Šliogeris neprilygstamas originalių filosofinių išvalgų, filosofinės vaizduotės ir virtualios filosofinės kalbos galiomis, o Leonidas nepralenkiamas fenomenaliu gebėjimu brėžti pačias netikėčiausias – ir tuo pat metu nepaprastai taiklias – sąsajas tarp filosofijos ir aktualių politikos realių, tarp filosofijos ir šiuolaikinės kultūros, pagaliau tarp filosofijos ir visos visuomeniškai angažuotos humanitarikos. Profesorius kartu buvo ir įžvalgiausias bei principingiausias lietuviškosios socialinės tikrovės kritikas per visą laikotarpį po atkurtos Lietuvos nepriklausomybės.

Unikalios netikėtomis asociacijomis grįšto mąstymo galios, leidusios Leonidui Donskiui visą Lietuvos, Europos ir pasaulio kultūrą regėti panoramiškai bei sinchroniškai,

padėjo Profesoriumi savo mintyse braižyti tokį kultūrinių izotopijų žemėlapi, kuris lyg universalus kultūrinių reikšmių tinklas būtų pajėgus įtraukti visus įmanomus mąstymus apie kultūrą. Šis kultūros reikšmių žemėlapis atsiskleidžia kaip labai panašus į tą bendrųjų egzistencinių patirčių tinklą, kurį minėjau kalbėdamas apie Leonido gebėjimą braižyti Europos dvasinės teritorijos žemėlapi. Kai mes, Leonido kolegos, regėdavome jį kalbantį, mums atrodydavo, kad viskas, ką bet kada galėjome – ar apskritai būtume galėję – pasakyti ar pamąstyti apie kultūrą, jau anksčiau už mus viena ar kita proga buvo pamąstyta ir išsakyta Leonido.

Geležinė Profesoriaus valia ir nepaprastas jo atkaklumas siekiant savojo tikslo man visada kėlė ne mažesnę susižavėjimą nei jo intelektas. Leonidas niekada lengvai neužleisdavo savo pozicijų, ypač vidutinybėms ir menkystoms, visada narsiai gindavo savo dvasinę teritoriją. Turiu galvoje visų pirma jo pavydėtina akademinę karjerą, padarytą užsienio kraštuose – po to, kai akademinė Lietuvos žemė trumpam buvo išslydusi jam iš po kojų. Leonido, gebėjusio net ir, sakytume, ant vandens pakloti tvirtą pamatą savo paties ir savo bičiulių akademinėi veiklai, man priminė olandų – genialiųjų Žemosios žemės polderių statytojų, kuriais žavėjosi Profesorius, gebėjimą atsikovoti gyvybiškai būtinos žemės tiesiai iš siaučiančios jūros stichijos. Tvirtą dvasios laisvės pamatą, kadaise Leonido pakloti už Lietuvos ribų, dabar tvirtai stovi ir pačioje Lietuvoje – mūsų orumas ir mūsų dvasios nepriklausomybė didžia dalimi laikosi būtent ant jų ir semiasi iš jų tvirtybės.

Leonidas, vienas iškiliausių garbingos Lietuvos žydų bendruomenės narių, buvo ir geriausiai matomas jos veidas mūsų šalyje. Tačiau už Lietuvos ribų, Europoje ir plačiajame pasaulyje, Profesorius buvo geriausiai matomas *pačios Lietuvos – visos Lietuvos* – veidas, kantriai ir narsiai atstovaujantis Lietuvai, ją užtariantis ir ginantis tarptautiniuose forumuose. Leonidui Donskiui Lietuva visada buvo sava – ir jis kantriai dirbo, kad Lietuva taptų sava Europai ir pasauliui. Deja, Leonidas, kaip ir kiti Lietuvos žydai, ne visada buvo savas saviesiems. Tačiau jis pats visu savo gyvenimu įrodė, kad žydiškoji etninė tapatybė, lietuviškoji politinė tapatybė ir dvasinė – kosmopolitinė gerąja prasme – Europos tapatybė yra kuo puikiausiai suderinamos. Taip, Leonidas buvo tikras Lietuvos patriotas – ir kartu buvo tikras Europos patriotas. Net jo kosmopolitiškumas buvo visiškai kitoks – jis kuo puikiausiai derėjo su jo patriotiškumu. Leonidas kosmopolitiškumą suvokė panašiai, kaip Antikos filosofai stoikai, – būtent kaip laipsnišką žmogiško jaukumo, etinio išsipareigojimo ir pakantumo erdvės plėtrą, kaip *oikeiōsis* – laipsnišką kadaise svetimos teritorijos pavertimą namais, etinį ir politinį jos „prijaukinimą“ bei dvasinį įvietinimą.

* * *

...Leonidai, Tu laisvą savo dvasios teritoriją visą gyvenimą saugojai ir gynei kaip liūtas, kovojęs narsiai, tačiau be pykčio. Tau išėjus, Lietuva tapo tuštesnė ir mažesnė, bet ji visada pasiliks didesnė vien dėl to, kad Tu joje gyvenai...

Naglis Kardelis
Vilniaus universitetas

Vilnius, 2016-ųjų rugsėjo 24 diena